

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ САМООСВІТИ

У статті подані результати, отримані у процесі комплексного аналізу сутнісних характеристик процесу самоосвіти в різні періоди наукового розвитку. Проведений у статті аналіз історико-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволив виявити сутнісні й цільові характеристики самоосвіти в конкретну історичну епоху, починаючи з античних часів і до наших днів.

Ключові слова: самоосвіта, знання, генезис, історичний аспект, стадії самоосвіти, фактори розвитку особистості.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. В умовах сьогодення стрімкий розвиток науки, зокрема в педагогічній галузі, надає знанням, які отримують фахівці в педагогічному вузі, швидкого темпу застаріlosti, що вимагає необхідності формування самоосвітньої компетентності. Вхідження України в Болонський процес надало актуальності підготовці компетентних фахівців, тому саме зараз формування самоосвітньої компетентності студентів відіграє важливу роль у підготовці кваліфікованих фахівців, оскільки нині замість репродуктивної освіти значний акцент ставиться на самостійній пізнавальній активності. Разом із цим роботодавцям потрібні на виробництві працівники, які володіють уміннями знаходження шляхів самостійного вирішення будь-яких завдань, за потреби самостійно здобуваючи відсутні знання, вміння та навички без відриву від виробництва.

На нашу думку, одна з педагогічних проблем, яка зберігає свою актуальність незалежно від конкретних історичних умов та перебуває у центрі уваги дослідників, філософів і вчених – самоосвіта. Проведений **аналіз літературних джерел** із питання самоосвіти дозволив визначити стійкі тенденції у вирішенні даної проблеми. Встановлено, що у сучасній науці існує кілька десятків визначень поняття "самоосвіта".

Так, в українському педагогічному словнику зазначається: "Самоосвіта – це освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання у стаціонарному навчальному закладі, є невід'ємною частиною систематичного навчання у стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань. Основним засобом самоосвіти є самостійне вивчення літератури" [1, с. 296].

У словнику української мови поняття самоосвіти трактується як "здобуття знань самостійним навчанням поза навчальним закладом, без допомоги вчителя" [2, с. 41].

У психологічному словнику самоосвіта – це "освіта, що отримується самостійно, поза стінами якого-небудь навчального закладу; неформальна індивідуальна форма навчальної діяльності" [3, с. 441].

Американський учений М. Ш. Ноулз у своїх працях трактує самоосвіту як "процес, в якому індивіди з допомогою або без допомоги інших беруть на себе ініціативу виявлення своїх освітніх потреб, визначення освітніх цілей, забезпечення людськими і матеріальними ресурсами, джерелами для навчання, вибору і впровадження відповідних освітніх стратегій та оцінювання результатів" [4, с. 18].

За визначенням Т. В. Борисової, самоосвіта – це процес оволодіння знаннями за ініціативою самої особистості щодо предмета знань, обсягу і джерел пізнання, визначення часу і форм проведення занять. [5, с. 17].

На думку Е. А. Шукліної, "самоосвіта – це по-справжньому вільний і в той же час найбільш складний вид освітньої діяльності, оскільки пов'язаний із процедурами саморефлексії, самооцінки, самоідентифікації та виробленням умінь і навичок самостійно набувати актуальні знання і трансформувати їх в практичну діяльність" [6, с. 143].

У своїх працях В. К. Оконь зазначає, що сучасна дидактика розглядає самоосвіту як вищий етап навчання. У зв'язку з цим автор стверджує, що самоосвіта є засобом для пошуку та формування соціального досвіду, використовуючи який людина може здійснювати власне виховання, освіту, розвиток і професійну підготовку відповідно до поставлених цілей

Р. С. Серіков у поняття самоосвіта вкладає більш широкий соціальний зміст, вбачаючи у ньому "засіб пошуку і освоєння соціального досвіду, що здійснюється на основі власних здібностей шляхом спілкування вихованців один із одним, із викладачами, з іншими суб'єктами з метою задоволення своїх зростаючих потреб у навчанні, в індивідуальній або груповій підготовці до участі в професійній

діяльності, в громадській роботі, а також у самовихованні" [7, с. 55].

У дослідженні О. Ю. Шуберта самоосвіта трактується як "виробництво суб'єктивно-об'єктивного нового знання, яке, об'єктивуючись в соціальній пам'яті, володіє певним рівнем новизни як для самого суб'єкта пізнання, так і для інших індивідів у процесі спільної діяльності" [8, с. 20].

П. Ф. Каптерев зазначав, що "серйозна розумова самоосвіта має головним чином дві задачі: дозвіл духовних криз і вправи в улюбленій розумовій області" [9, с. 84].

За А. Я. Айзенбергом, самоосвіта визначається як "цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, керована самою особистістю, яка служить для вдосконалення її освіти", а також як "безперервне продовження загальної та професійної освіти, завдяки якому актуалізуються і розширюються знання, заповнюються прогалини в духовному розвитку людини" [10].

У роботах доктора філософських наук, професора Г. М. Коджаспірової можна простежити, що "...під самоосвітою слід розуміти спеціально організовану, самодіяльну, систематичну пізнавальну діяльність, спрямовану на досягнення певних особистісно або суспільно значущих освітніх цілей: задоволення пізнавальних інтересів, загальнокультурних і професійних запитів та підвищення кваліфікації. Самоосвіта – це система розумового і світоглядного самовиховання, яка тягне за собою вольове і моральне самовдосконалення, але не ставить їх своєю метою". Крім того, автор зазначає, що у самоосвіті необхідно розрізняти два аспекти. Перший аспект полягає у всьому людському житті, яке є джерелом постійного саморозвитку та самоосвіти. У такому контексті ці поняття виступають як синоніми. Відповідно до другого аспекту, під самоосвітою слід розуміти "спеціально організовану, самостійну, систематичну пізнавальну діяльність, спрямовану на досягнення певних особистісних або суспільно значущих освітніх цілей"[11].

На основі проведеного аналізу досліджень О. В. Ганченко, А. К. Громцева, Р. С. Сухобської та інших щодо проблеми самоосвіти можемо припустити, що сутність даного поняття може бути виражена найбільш істотними ознаками, які її характеризують:

- самоосвіта за своєю природою є соціальним процесом, зв'язаним із практичною діяльністю людини (А. Я. Айзенберг, А. К. Громцева, А. В. Дарвінський та ін.);
- самоосвіта – це пізнавальна діяльність людини, яка є ціле направленою та систематичною (Г. І. Гусєв, Л. С. Колесник та ін.);
- самоосвіта як пізнавальна діяльність відбувається на самоуправлінському рівні (Ю. К. Кулюткін, Г. С. Сухобська, О. Д. Полонська та ін.);
- самоосвіта як вища форма самовираження особистості (А. Г. Мисливчеико, И. Л. Наумченко та ін.);
- самоосвіта як діяльність, в основі якої рефлексивні процеси (А. А. Хусейнов, В. Н. Козіїв, Ю. Н. Кулюткін та ін.);
- самоосвіта як вид творчої діяльності, в процесі якої особистість саморозвивається, створює не тільки духовні, а й матеріальні цінності, які мають як об'єктивну, так і суб'єктивну значимість (Н. Д. Брагіна, А. М. Матюшкін. И. Л. Наумченко та ін.);
- самоосвіта як вид пізнавальної діяльності передбачає: позитивну мотиваційну активність; високу самостійність; здатність до бачення та постановку питань, проблем; наявність адекватного рівня самооцінки (А. К. Громцева. Т. А. Воронова, Н. В. Кухарєв, А. М. Матюшкін, Р. С. Сухобська та ін.).

Зараз самоосвіта є досить поширеним із основних способів отримання додаткових знань та вдосконалення існуючих, які дають навчальні державні навчальні заклади.

Проведений аналіз праць Н. М. Гупана дає можливість констатувати, що у процесі розгляду основних етапів становлення будь-якої науки, визначення її суттєвих взаємозв'язків із іншими науками і педагогічною практикою сприяє якісному застосуванню даних знань із метою знаходження перспектив нових досліджень, розвитку наукового світогляду фахівців будь-якого рівня. Вивчення історичних етапів, тенденцій та закономірностей процесу формування науки буде запорукою якісного проведення подальших наукових досліджень.

Виходячи з вищезазначеного, необхідність вивчення генезису розвитку проблеми самоосвіти визначається як зовнішніми (соціокультурними, економічними та ін.), так і внутрішніми (професійно-педагогічними, соціально-педагогічними та ін.) факторами, що окреслюють основні вимоги до сфери освіти.

У ході вивчення наукових праць стосовно питання становлення та розвитку знань самоосвіти можемо стверджувати, що науковці не мають одностайної думки про час виникнення цього поняття. У дослідженнях А. В. Даринського, Р. П. Зінченко, Г. М. Коджаспірової, В. Р. Онушкіна, Р. А. Ягодина та інших спостерігається розбіжність думок з цього приводу, починаючи з часів Платона і Аристотеля і закінчуючи нашими днями, коли феномен самоосвіти досяг свого піку затребуваності в суспільстві і став предметом наукових дискусій серед сучасних педагогів, психологів, соціологів і філософів.

Питанню вивчення генезису розвитку самоосвіти приділяло увагу багато науковців (А. В. Баранніков, Н. М. Міняєва, Г. Б. Сабірова, Р. Р. Сагітова, М. В. Сліпченко), які самоосвіту визначають як процес самостійного отримання знань без чиеїсь допомоги.

Так, А. В. Баранніков, проводячи аналіз педагогічних концепцій самоосвіти, починаючи від вчень Конфуція, філософських трактатів мислителів древньої Греції і закінчуючи теперішнім часом, виділив основні права і обов'язки особистості в освіті як основи самоосвіти [12].

Дослідниця Н. М. Міняєва проводила аналіз історичних посилок актуалізації ресурсу самоосвітньої діяльності студентів, визначила сучасний стан сформованості самоосвіти у сфері вищої професійної освіти та передумови актуалізації ресурсу самоосвітньої діяльності студента в цілях успішного інноваційного оновлення вищої професійної освіти [13].

М. В. Сліпченко, вивчаючи історико-логічний аспект феномену самоосвіти, досліджувала основні етапи становлення цього феномену від часів Платона і закінчуючи аналізом праць Г. М. Коджаспірової, стверджуючи, що "самоосвіта майбутнього педагога професійного навчання багатоконпонентна діяльність, що включає в себе загальноосвітню, загальнокультурну, предметну, психолого-педагогічну та методичну самоосвіту, кожна з яких являє собою багаторівневу освіту, взаємопов'язану і взаємопроникаючу одна в одну" [14, с. 3-39].

У дисертаційному дослідженні Т. А. Юденко проведений історичний огляд розвитку самоосвіти школярів у педагогіці другої половини ХХ століття, виділені теоретико-методичні основи самоосвіти. У роботі систематизовані та узагальнені концепції та ідеї самоосвіти учнів школи і проведений їх порівняльно-зіставний аналіз. Автором обґрунтований вклад вчених та педагогів-новаторів цього періоду у вивчення проблеми самоосвіти та проведений аналіз їхніх наукових праць.

Глибокий історико-педагогічний аналіз самоосвіти проводиться в монографії Р. Н. Серікова "Самоосвіта: удосконалення підготовки студентів", в якій він розглядає самоосвіту як засіб, за допомогою якого людина може здійснювати власне виховання, розвиток, освіту і професійну підготовку. У зазначеній монографії самоосвіта визначається і як процес, і як засіб [15, с. 94–100].

Автор виділяє склад і структуру засобів самоосвіти, організованих студентом. До них він зараховує: мотиви і цілі; зміст самоосвіти; результати самоосвіти; форми і методи самоконтролю; методи і форми пошуку та засвоєння соціального досвіду

Підходячи комплексно до вивчення процесу самоосвіти, науковцем було відзначено, що даний процес може початися тільки в тому випадку, коли створені по відношенню до особистості такі психолого-педагогічні умови:

перша – коли особистість має певний рівень знань, умінь і навичок, які є достатніми для свідомої самоосвіти;

друга – коли у неї сформоване позитивне ставлення до самоосвіти, розвинені пізнавальні й психічні процеси;

третья – коли сформовані навички роботи з джерелами інформації, розвинена культура сприйняття інформації та культура роботи;

четверта – вироблені організаційно-управлінські вміння: планувати та приймати до виконання завдання самоосвіти, створити сприятливі умови для самостійної роботи, сформовані навички планування власної праці [15].

Мета написання статті полягає у визначенні історико-філософських аспектів самоосвіти та її сутності в контексті історичних форм розвитку науки; дослідженні ролі наукових праць зарубіжних та вітчизняних педагогів стосовно формування теоретичних основ самоосвіти; вивченні важливих шляхів розвитку самоосвітньої діяльності в контексті суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто підкреслити, що лише за певних історичних умов та соціальних факторів можливе здійснення будь-якої діяльності, зокрема і самоосвітньої. Вивчення

даного питання у соціальному та історичному контекстах є запорукою глибокого розуміння проблеми самоосвіти як важливого чинника у процесі здобуття знань.

В історії педагогічної думки проблемі самоосвіти завжди приділялася значна увага. Дослідження поняття "самоосвіта" в історичному аспекті дало змогу розглянути її з різних точок зору. Провівши аналіз наукових праць В. С. Стьопіна, Р. Р. Сагітової, А. А. Темербекова, Л. А. Алькова можемо виділити шість стадій розвитку проблеми самоосвіти:

- 1 стадія - стародавня преднаука (Шумери, Вавилон, стародавній Єгипет);
- 2 стадія – антична (VII ст. до н. е. – III ст. н. е.);
- 3 стадія – середньовічна (IV–XVI ст.);
- 4 стадія – класична (XVII–XIX ст.);
- 5 стадія – неklasична (поч. XX ст. – 1970-ті рр.);
- 6 стадія – постнеklasична наука (1970-ті рр. – теперішній час).

На нашу думку, на першій стадії стародавньої преднауки пізнавальна діяльність була здебільшого практично спрямованою, що спонукало до виокремлення на даному етапі лише елементів самоосвіти, які проявлялися тільки в процесі вироблення знань при використанні популярних індуктивних узагальнень та безпосереднього отримання практичного досвіду. Передача знань відбувалась у процесі накопичення общинного, соціально-трудоного і побутового досвіду від покоління до покоління. Вказані вище елементи самоосвіти були важливою частиною процесу життя людини, будучи складовою більшості форм її діяльності, виступали як складова формування самостійності у закріплених соціумом стереотипах поведінки особистості. Формування і розвиток людини як індивідуума відбувалися у процесі праці та відтворенні звичаїв і традицій. Проте, варто зазначити, що суспільна свідомість того часу не мала вагомого впливу на утворення самостійності особистості, а мораль та цінності ще не мали чіткої сформованості.

Наступна стадія розвитку науки – антична – була персоніфікована, в якій вченими виокремлено появу трьох перших наукових програм: аристотелівська, демокритівська та платонівська [16, с. 35]. Проведемо розгляд найбільш відомих представників даної епохи. Так, Конфуцій (551–479 рр. до н. е.), маючи вагомий вплив на розвиток філософської та політичної думки, вагоме місце відводив освіті, як досить сильному засобу для формування етико-політичних норм та вимог до учнів. Конфуцій чітко визначав обов'язки кожного члена держави, що і лягло в основу його методології освіти.

На нашу думку, в основу своєї педагогічної концепції він поклав вербальний спосіб навчання. Педагогічна діяльність та її прийоми, за Конфуцієм, досить одноманітні, учень зобов'язаний присвячувати весь свій час навчанню. Навчальний матеріал викладається без урахування індивідуальних особливостей дитини, її інтересів, особливостей середовища. Навчання в початкових школах присвячено запам'ятовуванню традиційних текстів і заучуванню напам'ять канонічних книг. Від учнів вимагається точність повторення. Тільки через десять років учень досягав таємниці творчого процесу і міг робити конкретні висновки. Як бачимо, для самостійності було мало місця, і навіть подальша можлива самоосвіта залишалася в рамках наслідування.

Сократ (469–399 рр. до н. е.) пов'язував поняття "самоосвіта" з процесом пізнання самого себе, побудовою свого морального обличчя. У пізнанні самого себе він убачав самовдосконалення особистості та джерело людського щастя. Метод "евристичної бесіди" який застосовував Сократ, сприяв самопізнанню та розвитку критичного мислення і пізнавальної активності особистості, що сприяло формуванню фундаментальної бази самоосвітньої діяльності. Послідовник Сократа Платон (427–347 рр. до н. е.) також акцентував увагу на внутрішньому світі людини, пов'язуючи самоосвіту з процесом пізнання самого себе. Наступний представник досліджуваної стадії Демокрит (460–370 рр. до н. е.) вбачав зв'язок самоосвіти зі становленням особистості людини. Філософ стверджував, що не можна досягнути успіхів ні в мистецтві, ні у філософії, якщо не вчитися, тим самим висвітлюючи вагоме значення самоосвіти. Давньогрецький вчений-енциклопедист, філософ Аристотель (384–322 рр. до н. е.) зазначав, що сенсом життя є робота, яка спрямовується на реалізацію основ світобудови і творчого самовдосконалення особистості.

Проаналізувавши погляди вищезгаданих філософів та науковців античної стадії щодо питання самоосвіти, варто зробити висновок, що розвиток науки в зазначений період відіграв важливу роль для самоосвіти людини, пов'язуючи даний процес із самопізнанням, пошуком істини та нових знань.

Можемо стверджувати, що на етапі середньовіччя (IV–XVI ст.) самоосвіта та самовдосконалення особистості тісно пов'язувалися з релігією [17, 18, 19]. Яскравим представником даного періоду був французький педагог та богослов П'єр Абеляр (1079–1142 рр.), який поєднував віру та розум, навчав своїх учнів способів досягнення високого громадського положення за допомогою самоосвіти. П'єр Абеляр стверджував, що знання – це перш за все результат самостійної роботи.

На середньовічній стадії розвитку науки швидкими темпами почала розвиватися система освіти, відбувалося формування високого статусу освіченої людини, що впливало і на розвиток самоосвітньої діяльності. Формування самоосвіти в ті часи було неоднорідним і залежало від статусу особистості, характеру його праці та виду економічної діяльності. Самоосвіта досліджувалася у контексті загальних питань навчання і виховання.

Варто підкреслити, що самоосвіта даного періоду відрізняється від попередньої стадії тим, що та була орієнтована на вирішення проблем зовнішнього світу, направлена на прояснення уже даної людям божественної істини, часто не виконуючи адаптувальної функції по відношенню до реальної соціально-економічної діяльності людини. Тому поряд із релігійною самоосвітньою активністю особистості існували різні форми світської самоосвіти, головними способами якої залишалася міжособистісна комунікативна діяльність, доповнена книжковою та письмовою культурою, що сприяло розвитку самоосвітньої діяльності [17; 18; 19].

Французький письменник, філософ, педагог М. Е. Монтень (1533–1592 рр.) вбачав основне завдання освіти та самоосвіти у виробленні стійких навичок самостійного мислення [20, с. 122]. У своїй роботі "Досліди" у главі "Про книги" автор відзначив літературні твори, які, на його погляд, є найбільш вагомими для розвитку думок і понять кожної людини [20]. Дана праця філософа висвітлює нове розуміння поняття самоосвіти, яке може розглядатися як діяльність, що спрямована на інтелектуальне створення людиною самої себе.

Ще один представник даної епохи великий англійський мислитель-гуманіст Т. Мор (1478–1535 рр.) визначив принцип загального навчання, вказуючи на необхідність широкої організації самоосвіти, всебічного розвитку особистості. У своєму трактаті "Утопія" він зображував картину ідеального соціального устрою, проводив роздуми про ставлення людини до науки і навчання, постійної самоосвіти громадян незалежно від виду їхньої діяльності. Т. Мор вважав, що чоловікам і жінкам перед початком роботи необхідно відвідувати різні обов'язкові заняття та додаткові за бажанням, які дають можливість удосконалюватися в різних науках і мистецтвах. Хоча автор вкладає вагомий сенс у самоосвіту, однак надає їй друге місце після чесноти серед загальнолюдських цінностей.

Можемо стверджувати, що на даній стадії розвитку науки велика увага приділялась правам людини на творення самого себе, стимулюванню інтересу до знань, свідомого їх засвоєння та самоосвіти. Підвищенню важливості самоосвіти сприяв швидкий розвиток у цей період теоретичного знання.

Аналіз наукових праць Я.-А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського та інших стосовно генезису самоосвіти дав змогу виявити, що класична стадія розвитку науки (XVII–XIX ст.) характеризується інтенсивним піднесенням наукової думки. На цій стадії відбувається розпад середньовічної системи цінностей і світосприйняття. Створюється нова соціальна парадигма, яка пов'язана з натуралістичним розумінням світу людини та природи. Перетворення натуралізму в головний принцип науки, в тому числі і науку про людину сприяло формуванню основи для подальшого розвитку і поширення самоосвіти. Провідну роль у дослідженнях діяльності людини в цілому та самоосвітньої діяльності зокрема внесли філософи: Ф. А. Дістервег, Я.-А. Коменський, Ж. А. Кондорсе, Дж. Локк, Й. Г. Песталоцці, М. С. Пісковський, Д. І. Писарев, Ж.-Ж. Руссо, К. Д. Ушинський та ін.

Великий чеський мислитель та педагог Я.-А. Коменський (1598-1670 рр.) робив акцент на діяльності людини в рамках самоосвіти, вказуючи на те, щоб кожен учень отримував знання, самостійно застосовуючи їх на практиці. У його працях чітко простежується ідея неперервної освіти. Так, у праці "Загальна порада про виправлення справ людських", одна з частин якої називається "Пампедія", він висловлює думку про те, що виховання та освіта людини не закінчується після виходу зі школи. Шкільний навчально-виховний процес повинен готувати юнацтво до майбутнього самовиховання і освіти [21, с. 79-136].

Англійський філософ Дж. Локк (1632-1704 рр.) у своїх наукових працях стверджував, що

самоосвітою необхідно займатися із задоволенням, граючись, навчання, на його думку, має ґрунтуватися на інтересах і допитливості, що буде запорукою розвитку самостійного мислення учнів.

Французький просвітител, філософ Ж.-Ж. Руссо (1712-1778 рр.) зазначав, що варто розвивати в учнів самодіяльність та вміння самоосвіти. Він пов'язував їх самоосвітню діяльність із розвитком оригінальної методики отримання знань, заснованої на самостійному дослідженні різних явищ. Філософ ставить свого головного героя Еміля в романі "Еміль, або Про виховання" на місце дослідника, який відкриває наукові істини [22].

На нашу думку, вагоме значення у генезисі теорії самоосвіти також відіграли філософи та педагоги Ф. А. Дістервег, Ж. А. Кондорсе і Й. Г. Песталоцці. Вивчення їх основних праць надало змогу з'ясувати, що на основі загальної освіти та самоосвіти вони рекомендували будувати проекти програм народної освіти та вбачали завдання вищої освіти і самоосвіти у розвитку особистості, її пам'яті, уваги та мислення.

Так, у праці "Керівництво до освіти німецьких вчителів" Ф. А. Дістервега ми простежуємо певні рекомендації щодо системи розвитку самоосвіти. Автор окреслює шляхи якісного формування особистості педагога як висококваліфікованого спеціаліста, що повною мірою залежить від опанування педагогікою і методикою. Ф. А. Дістервег вважає, що від учителя вимагається систематична робота над власним освітнім розвитком як людини і громадянина, так, безпосередньо, і педагога [23].

Й. Г. Песталоцці підкреслював, що природа розвиває і формує наші сили, а освіта повинна виходити з самої дитини і отримувати стимул. Також науковцем обґрунтовувалося існування вроджених інтелектуальних, фізичних і моральних задатків особистості, спрямованих на розвиток, а метою освіти і самоосвіти було зазначено "...правильний всебічний і гармонійний розвиток задатків людини..." [24, с. 288, 297].

В Україні яскравими представниками даного періоду були Б. Д. Грінченко, Г. Г. Ващенко, Г. С. Сковорода, І. М. Вагилевич, Т. Г. Лубенець, Т. Г. Шевченко, Х. Д. Алчевська, Я. Ф. Головацький, Я. Ф. Чепіга та інші, які у своїх працях не тільки розкрили роль, яку відіграє самоосвіта в становленні особистості, але й визначили загальні напрями формування готовності до неї.

Так, Г. С. Сковорода у своїх працях підносив розум людини на досить високий рівень: "За допомогою розуму людина пізнає себе і, оволодіваючи знаннями, визначає свій істинний шлях у житті". Педагог порушує питання про значення самостійних зусиль людини у процесі навчання, на його думку, успіхів досягає той, хто вміє самостійно працювати з книгою та здатний до спостережень та роздумів [25].

Відомий український поет, письменник Т. Г. Шевченко у своїх твердженнях підкреслював яскраву педагогічну суть, вказуючи на необхідність поєднання процесу набуття знань, передачу їх учням із збудженням у них інтересу та прагненням до пізнання. На його погляд, самоосвітня діяльність полягає у глибокому і гнучкому мисленні, виявленні самостійності суджень. Освіту Т. Г. Шевченко сприймав досить широко і ніколи не обмежував її лише школою: "Учитися можна і треба протягом усього життя" [25]. Проаналізувавши доробок письменника, можемо стверджувати, що він наполягав на необхідності поглиблення знань для того, щоб отримувати у майбутньому задоволення від свого інтелектуального зростання та бути готовим віддавати свої знання іншим людям, а не замикатися в собі.

Великий педагог, вчений К. Д. Ушинський сформулював основні принципи підготовки фахівців. Він стверджував, що навчально-виховний процес семінарії повинен базуватися на принципі самостійності, а навчання, будучи окремим видом діяльності, повинно обов'язково включати самостійну працю учнів над засвоєнням знань.

К. Д. Ушинський виокремлював самостійну роботу як єдине міцне підґрунтя для навчання. Педагог вважав, що процес навчання необхідно організовувати таким чином, щоб учні працювали самостійно, а вчитель лише керував самостійною роботою, забезпечуючи її необхідним навчальним матеріалом. У своїх працях автор звертав увагу на прагнення учня до самостійної самоосвітньої діяльності, розглядаючи процес навчання і виховання тільки в рамках організації цікавої творчої роботи учня, а не в механічному "просиджуванні" занять.

На нашу думку, під час некласичного розвитку науки (кін. XIX ст.–1970-ті рр. XX ст.) посилюється її соціальна база, відбувається становлення науки як самостійної галузі культури, проходить процес укріплення зв'язку науки з виробництвом, розширюються ідеї самоосвіти. Зазначений період був одним із найбільш продуктивних для розвитку самоосвіти, яка формувалася у контексті загальної гуманістичної парадигми, та зв'язку з процесами формування громадянського суспільства, відображаючи

особливості освітньої ситуації, що складалася в Україні в ті часи. З метою більш чіткого окреслення основних тенденцій розвитку самоосвіти варто виділити у даному періоді три наступні:

- 1) 60-70-ті роки XIX ст. – зародження самоосвіти як суспільного явища, постає питання про підготовку учнів до самоосвіти;
- 2) 80-90-ті роки XIX ст. – розвиток окремих компонентів самоосвіти;
- 3) початок XX ст. – становлення самоосвіти як національного явища.

Оскільки 19 лютого 1861 р. було затверджено маніфест і "Положення про звільнення селян", згідно з якими скасувалось кріпосне право і в країні, де переважна більшість населення у ті часи була неписьменною та реальні можливості отримання освіти були досить обмежені, самоосвіта стала майже єдиним засобом задоволення пізнавальних потреб людини. У той час самоосвіту пов'язували з вивченням української мови та культури і почали створюватися громадські та педагогічні часописи для висвітлення проблем освіти та самоосвіти такі, як: "Основа", "Черниговский листок", "Киевский телеграф" та інші.

У 60-70-х рр. XIX ст. розвиток самоосвіти характеризується непорядкованістю та стихійністю, що спричинило безсистемність самоосвітнього процесу. Відкриття бібліотек, утворення перших просвітницьких товариств, народних читань і визначали читання як основне джерело розвитку самоосвіти особистості, тобто відбулось вузьке тлумачення самоосвіти як виключно читання.

У 80-90-ті рр. XIX ст. з'явилась перша інституційна форма самоосвітньої діяльності шляхом відкриття недільних шкіл. У ході аналізу даного періоду було виявлено, що дійовим засобом освіти учнівської молоді була позаінституційна самоосвітня діяльність у формі народних читань, які не підтримувалися і, відповідно, не мали державного фінансування, однак, незважаючи на це, здійснювався суворий нагляд за добором лекторів і тематикою лекцій.

На нашу думку, доступність літератури була однією з найважливіших умов задоволення духовних потреб населення, так як основним видом самоосвіти того часу була самостійна робота з книгою. Проте бібліотечна справа в ті роки перебувала на дуже низькому рівні, літературою майже не були забезпечені навчальні заклади.

Педагогічна громадськість на той час брала активну участь у створенні бібліотек і поширенні знань. В кінці XIX ст. однією з головних проблем формування самоосвітньої діяльності була відсутність національної школи, а також необхідність одержання дозволу на її існування. Саме цими питаннями й намагалися займатися діячі просвітницьких товариств в умовах реакційної політики царату.

У кінці XIX ст. активізувався молодіжний рух за покращення якості навчання у гімназіях. Найпопулярнішою формою позашкільної діяльності гімназистів стали гуртки самоосвіти, які об'єднували учнів за інтересами і створювалися на базі шкільних бібліотек.

Прогресивні письменники, вчені, педагоги того часу, такі як Х. Д. Алчевська, Б. Д. Грінченко, О. П. Драгоманова, Леся Українка, І. Я. Франко та інші відводили одну з головних ролей читанню як головному засобу самоосвітньої діяльності.

Вивчення джерельної бази бібліотек Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка дало нам можливість з'ясувати, що у тогочасних підручниках українськими педагогами та письменниками вкладався зміст формування пізнавальної активності та самостійності мислення, сприяючи таким чином розумовому розвитку учнів.

Після революції 1917 р. почали відкриватися українські школи. Завдяки видатним педагогам та громадським діячам УНР, таким як М. С. Грушевський, І. І. Огієнко, В. О. Сухомлинський, С. Ф. Русова та ін. почали створюватися нові україномовні підручники та методичні посібники, які були спрямовані на розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів, формування у них прагнення до знань та самоосвітньої діяльності.

В. О. Сухомлинський у своїй книзі "Народження громадянина" писав, що в поняття самоосвіта ми вкладаємо:

- 1) комплектування особистої бібліотеки, так як без пристрасті до книжки людині недоступні культура сучасного світу, інтелектуальне і емоційне вдосконалення, у кожного повинно бути своє життя у світі книг;
- 2) розумова праця вдома, наодинці.

В. О. Сухомлинський зазначав, що ми надаємо великого значення формуванню і розвитку

потреби в самоосвіті. Досвід переконав, що ця потреба народжується тільки на основі інтересів, захопленнь. Тому, самоосвіта – це не механічне поповнення знань, не замкнутість і відірваність, а живі людські взаємини [26, с. 194].

Таким чином, варто підкреслити, що характерними особливостями неklasичного періоду розвитку науки є зростання значення проблеми самоосвіти у вітчизняній та зарубіжній педагогіці, посиленням бажання у селян залучати до самоосвіти своїх дітей поза межами народної школи, посиленням етнокультурного компонента самоосвіти учнів як частини загального просвітницького руху за створення в Україні кінця XIX – початку XX ст. національної школи.

Під час постнеklasичного розвитку науки (1970-ті рр. - теперішній час) відбувається систематизація накопиченого досвіду теорії самоосвіти, глобалізація та комп'ютеризація ідей самоосвіти, розробка компетентнісного підходу.

Провівши аналіз соціологічних досліджень, варто відзначити той факт, що сьогодні спосіб життя деяких соціальних груп (зокрема педагогів) нерозривно пов'язаний із самоосвітньою діяльністю в ціннісно-орієнтаційному відношенні.

Для багатьох груп фахівців самоосвіта вже стала стрижнем способу життя, впливаючи на багато інших форм і видів діяльності (особливо у сфері вільного часу). У дослідженнях науковців 70-х – початку 80-х рр. XX ст. ставився акцент на наявність серед значної групи осіб із яскраво вираженою трудовою домінантою, а, починаючи з 90-х рр. XX ст. і до теперішнього часу, формується покоління педагогів із тенденцією до занять самоосвітою. Влучно з цього проводу зазначає В. В. Олійник: "Щоб сформувати суспільство, яке навчається, потрібно створити умови для вчителя, який навчається, володіє найсучаснішими методологічними, теоретичними і методичними знаннями європейського рівня та випрацьовує суспільні міжнародні орієнтири. Учитель повинен учитися протягом життя" [27, с. 11-14].

Таким чином, варто підкреслити, що самоосвіта є одним із найважливіших факторів розвитку особистості, вона має починатися зі школи і бути супутником людини, а особливо педагога. Тільки у разі постійного оновлення і поповнення своїх знань особистість педагога зможе повністю самоаналізуватися.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати вивчення історії розвитку проблеми самоосвіти надали можливість визначити, що самоосвіта має історичний характер та залежить від історичних, економічних, політичних та соціальних факторів, які характеризують певний історичний період розвитку суспільства, і визначається логікою розвитку освіти в цілому. Праці зарубіжних та вітчизняних педагогів відіграли важливу роль для формування теоретичних основ самоосвіти.

У ході написання статті була зроблена характеристика стадій розвитку самоосвіти особистості, що дає нам можливість підійти до змісту та структури такого феномену, як самоосвіта.

На основі проведеного дослідження історичних аспектів становлення та розвитку проблеми самоосвіти можемо констатувати, що прогресивні і багато в чому співзвучні сучасним ідеям думки стосовно самоосвіти особистості мають глибокі історичні корені, і протягом усіх стадій розвитку педагогічної науки питанню самоосвіти приділялася пильна увага.

Під час написання статті були розглянуті лише декілька, з нашої точки зору, шляхів розвитку самоосвітньої діяльності в контексті суспільного розвитку. Вивчено, що сутність характеристики та форми самоосвіти обумовлені сукупністю історичних, політичних та соціальних факторів. Однак усе вищезазначене свідчить про великий та невикористаний потенціал даного питання, що ще раз переконує у необхідності проведення подальших досліджень.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з дослідженням вивчення сучасного стану формування самоосвітньої компетентності студентів.

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
2. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 9. – с. 918.
3. Мещеряков Б. Г. Великий психологічний словник / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зінченко. – К., 2002. – 637 с.
4. Knowles M. Self-Directed Learning. A guide for learners and teachers Englewood Cliffs: Prentice Hall / M. Knowles. – Cambridge, 1975. – 135 p.

5. Борисова Т. В. Психолого-педагогические условия самообразования будущих учителей технологии предпринимательства: автореф. дис. на получение науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / Т. В. Борисова. — Новосибирск: НГПУ, 2000. — 17 с.
6. Щуклина Е. А. Теория самообразования: социологический аспект / Е. А. Щуклина // *Общественные науки и современность*. — 1999. — № 5. — С. 140–151
7. Сериков Г. Н. Педагогические основы совершенствования управления самообразованием студентов: автореф. дис. на получение науч. степени докт. педаг. наук. : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Г. Н. Сериков. — Тбилиси, 1989. — 36 с.
8. Шуберт Е. Ю. Формирование готовности будущего учителя физкультуры к профессиональному самообразованию: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры" / Е. Ю. Шуберт. — Алма-Ата, 1995. — 257 с.
9. Каптерев П. Ф. О саморазвитии и самовоспитании / П. Ф. Каптерев // *Педагогика*. — 1999. — № 7. — 74-84 с.
10. Айзенберг А. Я. Проблемы теории и практики самообразовательного чтения в России (2 пол. XVIII-XIX вв.): автореф. дис. на на получение науч. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / А. Я. Айзенберг. — М., 1981. — 34 с.
11. Коджаспирова Г. М. Культура профессионального самообразования педагога: пособие / Г. М. Коджаспирова; под ред. докт. психол. наук, акад. Ю. М. Забродина. — М., 1994. — 69 с.
12. Баранников А. В. Теория и практика самообразования учащихся: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Анатолий Витальевич Баранников. — М., 2002. — 356 с.
13. Миняева Н. М. Актуализация ресурса самообразовательной деятельности студента: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Наталия Михайловна Миняева. — Оренбург, 2011. — 403 с.
14. Слипченко М. В. Организация самообразования будущих педагогов профессионального обучения: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Марина Владимировна Слипченко. — Оренбург, 2003. — 235 с.
15. Сериков Г. Н. Самообразование: совершенствование подготовки студентов / Г. Н. Сериков. — Иркутск: Изд-во Иркутского университета, 1992. — 232 с.
16. Гайденко П. П. Эволюция понятия науки. Становление и развитие первых научных программ / П. П. Гайденко. — М. : Либроком, 2012. — 568 с.
17. Васильев Л. С. История Востока: В 2 т. / Л. С. Васильев. - М. : Высш. шк., 1998. — 495 с.
18. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич. — М., 1990. — 161 с.
19. Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / А. И. Пискунов. — М.: Просвещение, 1981. — 528 с.
20. Монтень М. Опыты. Избранные главы / М. Монтень. — М.: Правда, 1991. — 656 с.
21. Коменский Я.-А. Пампедия / Я.-А. Коменский. — М., 1978.
22. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании. Пед. сочинение / Ж.-Ж. Руссо. — М.: Педагогика, 1981. — Т. 1. — 565 с.
23. Дистервег Ф. Руководство к образованию немецких учителей. Избр. пед. сочинения / Ф. Д. Дистервег. — М.: Просвещение, 1956. — 374 с.
24. Крупская Н. К. Избранные педагогические произведения / Н. К. Крупская. — М.: Учпедгиз, 1957. — 707 с.
25. Логачевська С. П. Диференціація у звичайному класі / С. П. Логачевська. — К.: Освіта, 1992. — 180 с.
26. Субетто А. И. Социоморфность систем образования как критериальное основание квалиметрии страновых образовательных систем : тезисы междуна. конф.-семинара "Сравнение систем высшего образования и сравнительная педагогика", 26-30 сентября, 1994 г. / Новгород.—М.: Исследоват. центр проблем качества подготовки специалистов, 1994. — 173 с.
27. Олійник В. В. Стан та перспективи модернізації системи фахового зростання педагогічних працівників України / В. В. Олійник // *Освіта на Луганщині*. — 2002. — № 1 (16). — С. 11-14.

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОБЛЕМЫ САМООБРАЗОВАНИЯ

В статье представлены результаты, полученные в процессе комплексного анализа сущностных характеристик самообразования в различные периоды научного развития в рамках информационного общества. Проведенный в статье анализ историко-педагогической литературы по проблеме исследования позволил выявить сущностные и целевые характеристики самообразования в конкретную историческую эпоху, начиная с античных времен до начала XX века.

Ключевые слова: самообразование, знания, исторический аспект, стадии самообразования, факторы развития личности.

B. Vovk

THE HISTORICAL ASPECT OF FORMING AND DEVELOPING THE PROBLEM OF SELF-EDUCATION

The article presents the results obtained in the process of the comprehensive analysis of the essential characteristics of self-education in different periods of the scientific development and in the conditions of the information society. The analysis of the historical and pedagogical literature on the problem of the study conducted in the article allowed to identify the essential and target characteristics of self-education in the specific historical period, from the antiquity to the early twentieth century.

Key words: self-education, knowledge, historical aspect, the stages of self-education, personality development factors.

УДК 378

В. П. Опанасенко, Н. В. Литвинова

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті йдеться про ключову роль самостійної роботи під час формування дослідницьких умінь та професійних компетенцій майбутніх інженерів-педагогів в процесі фахової підготовки. Автори висвітлюють основні напрями організації самостійної роботи, що набули найбільшого поширення в закладах вищої освіти. Розкриваються етапи проведення, їх завдання та види самостійної роботи на прикладі однієї з тем професійно-орієнтованої дисципліни.

Ключові слова: інженер-педагог, самостійна робота, етапи самостійної роботи, професійні компетенції, дослідницькі вміння.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. На сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні самостійна робота розглядається як одна з основних форм організації навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності студентів. Посилення її ролі як організаційної форми навчання зумовлено потребою формування у майбутнього фахівця необхідних професійних якостей, умінь та навичок самостійної діяльності, що є фундаментальною умовою забезпечення безперервності освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. У процесі оновлення змісту професійної освіти та збільшення часу на самостійну роботу набуло актуальності питання організації цього виду діяльності майбутніх фахівців у залежності від їх готовності до неї. Педагогічні умови підвищення якості організації самостійної роботи у своїх працях розкривають Л. Журавська, М. Солдатенко, Б. Степанишин. Дослідженню теоретико-методологічних засад організації самостійної роботи студентів присвятили свої дослідження А. Алексюк, С. Архангельський, К. Бабенко, І. Бендера, В. Бенера, Н. Гловин, М. Нікандров, П. Підкасистий, Н. Шишкіна, Б. Єсіпова та інші [1; 2; 3; 4; 5; 8]. Вони зазначають визначну роль самостійної роботи під час формування професійних компетенцій майбутнього фахівця, досліджують принципи, методи організації та форми її контролю.

Сучасні дослідження, присвячені вивченню самостійної роботи, висвітлюють цілу низку підходів до визначення такої дефініції, як "самостійна робота студентів". Так, М. Нікандров розглядає самостійну роботу студентів як таку, що відбувається без участі та безпосереднього керівництва викладача, хоча ним